

Др Коча Јончић

Краљевачки октобар

... Тог истог првог дана фашисти су стрељали још две групе по стотину људи. Претходно су предвече, наредили да се сви построје, и то радници — по фабрикама, посебно железничари, а посебно остали грађани. Захтевали су да се построје у четвороредовима, по групама од сто људи. И војници и тумачи били су врло нервозни, издирали су се, викали. Муваљали су затворенике. Настала је општа пометња због контрадикторних наређења и превода тумача. Унезверени и збуњени свим тим, људи су се гурали, мешали, прелазили из реда у ред. Не знајући чему то постројавање, да ли ће и куда да их воде, свако је желео да буде уз неког свог, блиског, познатог. Стога су се редови, а и групе, осипали и препуњавали. Војници и тумачи су се нервирали, грубо насртали и пребацивали појединце из гомиле у гомилу, из реда у ред. Препијали су се међу собом:

— Има стотина.

— Нема стотина.

— Није важно да ли је који више или мање.

Испаљивање артиљеријских граната и митраљески рафали, чије је дејство започело у току тог постројавања и пребројавања, стварали су још већу пометњу. Да ли је опет отпочела борба? Да ли ће затворенике Немци терати испред себе као таоце, ако се повлаче из града, или ће их употребити за рад под дејством ватре? Можда их желе евакуисати ка Крагујевцу? Шта је боље? Остати у хали или кренути међу првима? Таква и слична питања јављала су се у мислима, или у међусобним разговорима. То је и утицало на мењање расположења и одлука. Стога су појединци час притрчавали у постројене групе, а час бежали из њих у масу.

Најзад су повели још стотину људи на кланицу. Извели су их из хале и повели ка стратишту. Нико у групи није знао куда их воде. Немачки војници, с пушкама и машинкама у рукама, под шлемовима, пожуривали су их и гурали. Ишли су привидно лежерно поред вагона, дуж зида хале, све док се нису приближили ивици чистог простора. Некако истовремено угледали су лешеве својих масакрираних другова по ледини, дуж ивице рупе и прикривене војнике иза митраљеза у жбуновима. Предњи редови су застали; запањени и ужаснути, устукли су назад. Они из задњих редова, још необа-

вештени налетали су на њих. Зачуо се жагор, затим гласни повици:

— Стрељају нас!

Неки су почели да плачу, други да кукају наглас. Дозивали су жене, децу, своје најмилије. Војници из пратње почели су да их боду цевима од пушака, да их кундаче. Сабитали су их и терали напред. Људи су налетали једни на друге, гурали се, газили, поводили, падали једни преко других и једни друге подизали. Појединци су се рвали с немачким војницима, покушавајући да се пробију из те хрпе, али им то није полазило за руком. Разјарени фашисти су их ударцима убацивали у масу. Најзад се то клупко нашло недалеко од рупе, под ногама су им били лешеве, крв и просути мозак раније стрељаних другова. У том моменту, вероватно примивши команду на немачком језику пратиоци су се изненада размакли лево и десно, а митраљески рафали испод жбунова почели су поново да косе. Заглушна хука граната и добовање рафала пригушили су повике стрељаних. Меци су сустизали и оне из ове групе који су у последњем моменту покушали појединачно да се спасу бекством. Падали су дуж жбунова, већ сасвим близу митраљеза или на домак бетонске оgrade преко које су тражили излаз из смрти. Изгладнеле и немоћне, изненађене и изрешетане, она их је на све стране сустизала пламеном фашистичких рафала. Затим се опет понављала ранија слика — доубијање. Тумачи су позивали оне још живе да се јаве. Подсвесно или наивно, неки су се подизали. Следили су појединачни пуцњи у главу, па опет језиви крик, ропца и промукло шиштање. И опет се дешавало, додуше сасвим ретко, да је неко око у магновењу бацило испитивачки поглед и брзо спустило капак; да се неки дах задржао у дубини плућа, да је срце за тренутак престало да куца или да је гвоздена воља издржала страховит бол, да се не би открио неуташени живот. Човек је био јачи од себе, чвршћи од камена. Надживљавао је несрећу, постајао је сведок ужаса масовне смрти.

Трећа група била је кренула из хале убрзо за другом, пре него што је ова изведена на стратиште. Спроводноци су је набили уза зид хале, очекујући вероватно да се оконча обрачун с другом групом. У том моменту до ушвију људи допрле су речи ужаса и протеста, кукњаве и гушања, а затим рафали, крици и повици. Фијуци граната и митраљески рафали нису могли да их сасвим заглуше. Група се ускоменшала. Као разјарени ловачки пси, пратиоци су насрнули на неизверене жртве. Држали су машинке на готове, режали и претили. Пекар Витомир Перић ишао је упоредо са старим радником Блажићем, коме је подрхтавала брада. И сам преплашен, упитао га је:

— Шта ће бити с нама?

— Еј, синко, с нама је готова ствар. Али, није ми за мене, старији сам човек, него имам још три сина...

Неки старац од 70 година, избеглица, сав неизверен, спустио је испред себе земљану чинију коју је држао у руци. Ставио је у њу цепни сат, бацајући поглед час на чинију, час на војника испред себе. Наивно се надао да га ма и на овај начин одбровољи или поткупи. Прождирао га је очима, пун ишчекивања. Немачки војници су заурлали, а један од њих ногом је одбацио чинију. Натерали су га да покупи и сат и зделу. Пропала је и последња нада у спасење.

Убрзо су и ову групу потерали на губилиште. Призор се поновио. Само су неки од изведених на стрељање још енергичније јурнули мимо Немаца у нади да се спасу бекством.

— Бежимо! Зашто да гинемо!

Неки су послушали. Покушали су да беже на све стране. Други су, загрљени, почели да се љубе. Уз Перића се на-

шао у том моменту Момчило, син Стеве зидара са Грдичке ко-
се. Зграбио га је, онако стасит и снажан, и викнуо:

— Нека је лака земља и мени и теби. Остала ми је же-
на с троје деце. Отац ми је у заробљеништву. Ако дође жив,
он ће их гледати.

Загрлили су се и изљубили, а затим оба бацили на
земљу.

Немци су поново рафалима косили редове, масакрира-
ли људе, сустизали оне који су јуришали ка жбуњу или огра-
дама. Један је погођен на самој бодљикавој жици. Голим ру-
кама покушао је да се пребаци. Воља је била јача од снаге и
бола. Али, рафал га је спречио у томе. Остао је, пресамићен,
да виси на жици.

— Живео краљ Петар! — чуо се један усамљени повик.

— Ј... те краљ! Где ти је он! — некако истовремено је
уследио одговор, одсечан, пун гнева.

Рафали су прекидали повике, али су их они надјачава-
ли, да би се затим изненада пресекли у ропцу смрти.

У овој групи нашли су се заједно стари Миладин Лазар-
евић и један дечак, шегрт — оба из села Кованлука, на до-
мак Краљева. Мислећи стално о сину који му је остао у хали,
Миладин је у тим последњим тренуцима пригрлио уза се де-
чака. Кад су Немци навалили да их истерају на губилиште,
мали Мирослав се обратио Лазаревићу:

— 'Ајде, чика Миладине, потрчимо да што пре умremo.
Не могу овако, споро...

— Лагано, синко — одговорио му је човек — не трчи.
Има за то увек времена...

А после кратког застанка посаветовао га је:

— Када чујеш први пуцањ, лези одмах на земљу, међу
мртве. Притаји дах и пази да не осете да си жив. Можда ћеш,
синко мој, спасти свој дечачки живот.

Дечак је погинуо, а Миладин је и њега и сина надживео.

Кад су митраљези обуставили дејство, злочинци су по-
ново почели да обилазе жртве. Понављало се доубијање жр-
тава. Један фолксдојчер, садиста, газио је преко побијених,
испаљујући сваком још по метак у главу. Говорио је српски:

— Теби један.

— Теби један.

— И теби један.

Главе су одскакале са земље. Ужасни, последњи крици
парали су ваздух. Затим се постепено све смиривало.

Последња група која је изведена на стрељање првог да-
на, пружила је отпор. И она је била поведена раније и држа-
на је уза зид хале. Неко од људи у њој, свестан ситуације, по-
кушао је да организује отпор. Према сећању Алексића и Пе-
рића, изведених у првим групама, пре него што је ова група
истерана на само губилиште, чуо се узвик:

— Живела Југославија!

— Другови, не дајмо се! Ура!

— Бежимо!

— Напред браћо Срби!

— Живео друг Тито!

— Живео краљ Петар!

Према неким подацима, наводно је један од затворени-
ка бадио свој капут на најближи митраљез. Неки машиново-
ђа је журнуо на једног Немца, оборио га и наставио да бежи.
Настала је велика гужва и пометња међу извршиоцима зло-
чина. Отворили су ватру из митраљеза, машинки, пушака, ре-
волвера. Пуцали су свуда око себе, јер су жртве полетеле на
све стране. Већина их је изгинула на простору између хале
и гробнице. Нису ни изведени на чист простор.

Изненађени овим отпором, а и због мрака који се све
брже спуштао, фашисти су престали са даљим стрељањем.

Према казивању Матка Ротара, у халу је враћена једна група изведених. Они су причали да су видели стрељање претходних група. Престало је и дејство артиљерије и митраљеза на Грдичкој коси. Сунце је било већ зашло. Сумрак је падао по сратришту. Лешеве су лежали једни преко других, у раздртом одећу и вешу, попрскани крвљу која се још увек пушила. Земља није могла да је упије тако лако и брзо. Ширио се задах усирене крви, мешајући се с мирисом сагорелог барута. Повремено су се и даље чули самртнички ропци, шиштање грла и плућа пуних крви или понеки узвик и уздах. Главнина извршилаца, на челу с официрима, покупила се и удаљила ка управној згради Фабрике вагона. Читаво време пили су алкохол, ваљда да би се што пре и што више ослободили утисака који је и њих морао да притиска својом грозотом.

Око лешева остала је мања група од неколико војника, фолксдојчера и Терзићевих најокорелијих жандарма. Будно су пазили да се ко не помери. Чим би приметили код неког знаке живота, прискакали су и новим хицима дотукли жртву. Нешто касније из даљине је допрла пијана песма злочинаца, окупљених пред управном зградом фабрике. Садисти су се наслађивали пићем, тражећи у њему заборав извршеног злочина.

У хали су затвореници ишчекивали да се врате људи који су били одведени „на рад“. Нико се није враћао. Није се вратио ни мали Прте који је ноћи проводио у мртвачком сандуку, а који се такође добровољно пријавио за рад, у намери да излазак искористи за бекство. Они из последње групе, који су враћени унутра, причали су само најинтимнијим познаницима шта су видели. Бојали су се и даље доушника који су се налазили међу затвореницима. Све више је расло подозрење. Многима се наметала претпоставка — да су стрељани. Други су одбијали и помисао на такав злочин — задржали су их тамо, где су одведени на рад. Неки су, опет, објашњавали њихов недолазак тиме да су можда већ укрцани у вагоне и отпремљени на рад у Немачку. Можда је у овоме било и смишљених дезинформација да би се дезоријентисала и умирила маса.

Четрнаестогодишњи дечак Душан Пантовић био је љубопитљив — где то туку топови и да ли се близу води митраљеска борба, па се у сумрак успузао уз стуб хале. Убрзо се нашао на њеном гвозденом стакленом крову. Било је још довољно светлости да се сазна истина пуна страве. Поглед му се зауставио недалеко од хале, на пољани пуној лешева. У почетку није могао да дође к себи. Сав претрнуо, није се мицао с места. Срце је управо грувало. Откуцаји су одзвањали у глави коју је спопала мука. Постепено се прибрао и сјурио низ стуб. Дотрчао је, сав преплашен, до оца:

— Тата, Немци нас стрељају!... Видео сам... видео сам... Оно што су пуцали митраљези, то су стрељали оне који су отишли на рад напоље!

Отац и пријатељи, који су стајали с њим у групи, прекинули су разговор, забезекнутих погледа. Отац је покушао да утеши сина, и сам неубеђен у своје речи:

— Ништа ти ниси видео. То су само били ровови. Смири се мало. То ти се привиђа. Јесам ли ти рекао да никуд не идеш.

Заплашени Душан повукао се од оца. Није могао да прихвати његово образложење. Поверио се својим вршњацима — Аци и „Малом“. Читаву ноћ мисли су се стално враћале на исто — на језиву слику лешева у сумраку, која се дубоко урезала у дечије мисли.

Тешко је рећи колико се вест о стрељању изведених на рад и осталих група проширила те ноћи међу затвореницима у хали. Према казивањима Пантовића и Ротара, коме су ово испричали пријатељи Сталекар, Рустја и Годец — истина

ипак сазнала, можда у најужим круговима. Међутим, већина оних који су ту ноћ провели у хали, а који су преживели овај ужас, није била упозната с догађајем све до јутра. Чак нису ни знали да се последња група изведених вратила поново у халу. Па ипак, ноћ су провели поред ватрица, пуни неизвесности и немира. Били су потпуно исцрпљени од вишедневне глади. Воду такође нису добили последња двадесет четири часа. Наравно су били сломљени и обезвољени услед немогућег начина живота. Живце је уништила непрестана пуцњава последњих дана; она у борбама за град, а затим и поподневна, за време стрељања. Нарочито је неповољно било дејство артиљерије, по читав дан, у непосредној близини хале. Свему су се били придружили зима и влага. Одређени ефекат вршиле су и смишљене дезинформације агентуре. Све је то утицало на стварање одређене психозе беспомоћности, инертности и мирења с даљим током догађаја.

(Одломак)